Gjuha e shkruar dhe kujtesa

Sami Frashëri / Pilot shqip-arbëresh për shqyrtim

Draft eksperimental i kontrolluar me burime, i bazuar në të folmen e Piana degli Albanesi (Hora e Arbëreshëvet). Përgatitur me ndihmën e AI-së; pa rishikim nga folës amtar. Mostër publike për shqyrtim; jo botim i plotë.

Çfarë po provojmë

Dy paragrafë të plotë e të njëpasnjëshëm nga “Të shkruarit’ e gjuhësë shqip”: 240 fjalë nga transkriptimi i plotë Fletoret. Kolona e majtë ruan tekstin e burimit. Kolona e djathtë provon një përshtatje të kufizuar, jo një variant të përbashkët për të gjitha bashkësitë arbëreshe.

Politika e shkrimit

Baza është Gerbino (G, f.12–22): ruajmë ë/ç dhe heqim theksat mësimorë të fjalorit nga teksti rrjedhës. Lakimi dhe foljet kontrollohen me gramatikën; nuk bëhen zëvendësime mekanike. Format e Frasnitës/Ejaninës nuk përzihen me këtë draft. Shënimet [U1–U5] tregojnë çështje të pazgjidhura.

01 / Shkrimi si kujdes për gjuhën

Burimi 2.09.002 - paragraf i plotë

SHQIP - BURIMI	ARBËRESH - DRAFT EKSPERIMENTAL
P’andaj e par’ e punëvet që duhetë të ketë kujdes një komp, që do të ruanjë kombërin’ e ti, është të shkruarët’ e gjuhës’ së ti, edhe p’andaj ata që duanë ta humbasin’ e ta rofitin’ atë komp, vënë këmbë t’i ndalojnë nga të shkruarët gjuhën’ e tyre.	Prandaj, e para punë për të cilën ka ketë kujdes një komb [U1], çë do të ruanjë kombërinë e tij [U1], isht të shkruarit e gluhës së tij. E prandaj ata çë do ta humbasjën e ta rofitin [U2] atë komb, këmbënguljën [U3] t’i ndalojën të shkruajën gluhën e tyre.

Leximi historik: “komb” dhe “kombëri” mbeten konceptet e Samiut të vitit 1899. Ky pilot nuk i ripërkufizon si emra të një bashkësie të sotme arbëreshe.

02 / Nga një brez te tjetri

Burimi 2.09.003 - paragraf i plotë

SHQIP - BURIMI	ARBËRESH - DRAFT EKSPERIMENTAL
Kemi thënë qysh Shqipëtarëtë s'janë kujdesurë që krejt për të shkruarë gjuhën' e tyre, qysh gjuha shqip ka mbeturë e pashkruarë gjer në kohët tënë, edhe qysh është ruajturë gjuha jonë nga të rojturit' e prindëvet t'anë veçan e pa përzjerë me të tjerë kombe. Pô s'është vetëm kombi ynë që s'ka pasurë shkruarë gjuhën' e ti; edhe shumë kombe të tjerë t'Evropës' e t'Asisë kanë zënë të shkruajnë gjuhën' e tyre në këtë shekull të pastajmë. Në është ruajturë shqipja kaqë mijë vjet pa shkronja, pas këtaj s'munt të ruhet' edhe shumë kohë, me të qënë që kohëtë undruanë, nonjë komp s'munt të ronjë i ndarë e veçan, fqinjëtë u xgjuanë, e po venë mbarë, edhe përpiqenë të na rofitinë. E para pun' e këtyre është të na bëjnë të harojmë gjuhënë tënë, e të mësojmë të tyrenë. Jo vetëm Shqipëtarët' e Greqis' e t'Italisë pô edhe shumë nga të Shqipërisë zunë të mos flasinë e të mos dinë shqip, tek prindërit' e tyre s'dininë tjatrë gjuhë. Pô të lihesh kështu e pashkruarë, shqipja q'është ruajturë që kaqë mijë vjet e tëhu do të humbiste e të harohesh në pakë kohë.	Kemi thënë si shqiptarët ngë janë kujdesur fare të shkruajën gluhën e tyre, si gluha shqipe ka mbetur e pashkruar njera te qëroi ynë, e si gluha jonë u ruajt sepse të parët tanë rrojën veç e pa u përzier me të tjerë kombe [U1]. Por ngë isht vetëm kombi ynë çë ngë ka pasur të shkruar gluhën e tij; edhe shumë kombe të tjerë të Evropës e të Asisë zunë të shkruajën gluhën e tyre te kjo navë e fundit. Në shqipja u ruajt kaq mijë vjet pa shkronja [U4], pas këtij qëroi ngë mënd ruhet edhe shumë, sepse qëronjet u ndërruan; asnjë komb ngë mënd rronjë i ndarë e veç. Fqinjët [U5] u zgjuan e venë përpara, e përpiqen të na rofitin [U2, U3]. E para punë e tyre isht të na bëjën të harrojëm gluhën tonë e të mësojëm të tyren. Jo vetëm shqiptarët e Greqisë e të Italisë, por edhe shumë ka Shqipëria zunë të mos flisjën e të mos dijën shqip, kur prindrat e tyre ngë dijën tjetër gluhë. Në lihej kështu e pashkruar, shqipja çë u ruajt kaq mijë vjet ki' të humbëj e të harrohej [U2] në pak qëro.

Kontekst, jo miratim i çdo pohimi

Pohimet për "mijë vjet", mungesën e shkrimit dhe synimet e fqinjëve i përkasin argumentit historik të autorit. Nuk paraqiten këtu si fakte të vërtetuara. Emrat e Shqipërisë, Greqisë dhe Italisë ruhen në kontekstin e fragmentit; "shqip" nuk zëvendësohet me "arbëresh".

03 / Gjurmët e kontrollit

Kontrolli me burime nuk vërteton natyrshmërinë e çdo fjalie. Etiketa “dëshmuar” vlen vetëm për njësinë ose rregullin e emërtuar në tabelë, jo për tërë përkthimin. Nuk ka rishikim nga folës amtar ose specialist.

Burimi / kuptimi	Zgjedhja në draft	Referenca	Statusi i provës
gjuha / gjuhën	gluha / gluhën	D 48; G 35–45	Dëshmuar: lema gluhë; trajtat sipas lakimit.
është	isht	G 159	Dëshmuar në paradigmën jam.
nukë / s’	ngë; mos në lidhore	G 104	Dëshmuar si rregull; zbatuar sipas mënyrës foljore.
të shkruajnë	të shkruajën	D 120; G 127, 138–139	Nxjerrë nga lema shkruanj dhe mbaresat; jo citim i frazës.
të ruanjë	të ruanjë	D 109; G 138–139	Lema ruanj e dëshmuar; lidhja me kombërinë e pasigurt (U1).
të harojmë / të mësojmë	të harrojëm / të mësojëm	D 54, 81; G 127, 138–139	Nxjerrë nga lemat dhe paradigma; vetë e parë shumës.
s’munt të ronjë	ngë mënd rronjë	D 81, 112; G 156	Ndërtimi modal dhe lemat të dëshmuara; fjalia e re është draft.
kohë / shekull	qëro / navë	D 106, 85	Lema të dëshmuara; përdorimi historik këtu është zgjedhje redaktoriale.
prindëvet t’anë (paraardhës)	të parët tanë	D 97	Togfjalësh i dëshmuar; zgjedhje kuptimore sipas kontekstit.
prindërit’ e tyre (brezi i prindërve)	prindrat e tyre	D 103; G 35–45	Lema/prind-ra të dëshmuara; përshtatja e togut është draft.
do të humbiste (hipotezë)	ki’ të humbëj	G 143	Ndërtim kushtor, jo e ardhme; kuptimi leksikor mbetet U2.
pa përzjerë / kohëtë undruanë	pa u përzier / qëronjet u ndërruan	D 101, 86; G 130–134	Lema dhe kohë të kontrolluara; formulimi i plotë nuk është citim.

G = Gramatika e Gerbinos; D = Fjalori arbëresh-italisht. Numrat tregojnë faqet e shtypura (të njëjta me numrat e faqeve PDF). Zgjedhjet lidhëse, rendi i fjalëve dhe togjet që nuk shënohen si të dëshmuara mbeten formulim provizor i AI-së, jo shembuj të marrë nga një folës.

04 / Çfarë mbetet e hapur

U1 / komb / kombëri

Terma abstraktë të Samiut të mbajtur për të mos e kthyer “kombin” në “fshat” ose “bashkësi”. Përdorimi lokal dhe togfjalëshi “ruanjë kombërinë” nuk u vërtetuan. Mungesa në fjalor nuk provon se janë të pavlefshëm.

U2 / humbasjën / rofitin / humbëj / harrohej

“Rofitin” mbahet si formë e pazgjidhur nga burimi: nuk zëvendësohet pa provë me “shkatërrojnë” ose “asimilojnë”. Gerbino D, f.55, jep humb kryesisht me kuptimin fundos; kuptimi politik dhe zhdukja e një gjuhe kërkojnë rezervë. Fundi kushtor bazohet në G, f.143, por fraza e plotë nuk është e dëshmuar.

U3 / këmbënguljën / përpiqen

Ruajnë kuptimin e nguljes këmbë dhe përpjekjes; natyrshmëria në të folmen e Horës mbetet e pakonfirmuar. Nuk paraqiten si frazeologji vendëse e verifikuar.

U4 / shkronja

Ruhet termi i burimit për shkrimin/shkronjat. Barasvlera lokale në këtë kuptim abstrakt nuk është vërtetuar në burimet e kontrolluara.

U5 / fqinjët

Ruhet qëllimisht: gjiton (D, f.51) shënon fqinj shtëpie dhe nuk mjafton për popujt/shtetet fqinje në argumentin e Samiut.

Burime dhe kufijtë e përdorimit

Sami Frashëri, vepra e botuar më 1899; transkriptimi Fletoret, seksioni “Të shkruarit’ e gjuhësë shqip”, blloqet 2.09.002–003. ID-të janë identifikuesit e paketës sonë të burimit, jo numra paragrafësh të faqes Fletoret.

Fletoret - teksti i plotë: https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/

Jemi - gramatika dhe fjalorët e konsultuar: https://www.jemi.it/documenti/

G: Gaetano Gerbino, Grammatica della parlata arbëreshe di Piana degli Albanesi, f.12–22, 35–45, 104, 127, 130–143, 156, 159. D: i njëjti autor, Dizionario arbëresh-italiano della parlata di Piana degli Albanesi (2007, përditësim shkurt 2010), faqet sipas tabelës. Hyrja e D (f.11–15) shpjegon përdorimin e të folmes dhe të burimeve letrare; çdo lemë nuk është domosdoshmërisht dëshmi e të folurit të sotëm.

Burimet moderne u konsultuan, jo u ribotuan; librat referues nuk përfshihen në dorëzim. Fjalori citon edhe letërsi historike, por ky pilot nuk pretendon kontroll të drejtpërdrejtë të çdo libri të vjetër. Bellusci u shqyrtua si burim tjetër lokalitetesh dhe nuk u përdor për të justifikuar format e Horës. Ky nuk është botim i gatshëm për publikim.

05 / Si u përgatit kjo provë

Prej nga vjen teksti

Baza është transkriptimi i plotë Fletoret i veprës së Sami Frashërit, Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? (botimi i parë 1899). U përzgjodhën dy paragrafë të plotë nga "Të shkruarit' e gjuhësë shqip", ID 2.09.002–003. ID-të janë të paketës së punës. Teksti shqip ruhet pa heqje. Nuk është përdorur si bazë botimi digjital ALBANIANA 2015, që ka një mungesë të njohur.

Baza rajonale dhe shkrimi

Përshtatje eksperimentale e mbështetur në të folmen e Piana degli Albanesi / Hora e Arbëreshëvet, sipas Gaetano Gerbinos. Nuk përfaqëson të gjitha të folmet arbëreshe. Theksat mësimorë të fjalorit hiqen në tekstin rrjedhës; nuk importohen forma nga Frasnita/Ejanina ose nga arvanitishtja.

Burimet e kontrollit të drejtpërdrejtë

Gaetano Gerbino, Grammatica della parlata arbëreshe di Piana degli Albanesi: f.22 (theksi/elizioni), 104 (mohimi), 127 (mbaresat), 138–143 (lidhorja/kushtorja), 156 (ndërtimet modale), 159 (jam). Dizionario arbëresh-italiano della parlata di Piana degli Albanesi, 2007, përditësim 2010: f.48 gluhë; 54 harronj; 55 humb; 81 mënd/mësonj; 85 navë; 86 ndërronj; 97 të parët; 101 përzienj; 103 prind/prandaj; 106 qëro; 109 ruanj; 112 rronj; 120 shkruanj; 122 shqiptar; 143 zgjonem. Këto janë kontrolle të zgjedhura, jo vërtetim shterues i çdo fjale.

Si u ndërtua drafti

Kuptimi u krahasua me burimin, pastaj u provuan forma sipas lemave dhe paradigmave të Gerbinos. Tabela e faqes 3 ndan dëshminë nga trajtat e nxjerra me rregull. Fjalitë e reja janë formulim i AI-së; nuk janë citime nga një folës. Shënimet U1–U5 mbeten të dukshme. Burimet letrare që citon Gerbino nuk pretendohet se u kontrolluan të gjitha drejtpërdrejt.

Çfarë mbetet e pazgjidhur

Komb/kombëri, rofitin, kuptimi i humb në kontekstin politik, këmbëngulja/përpjekja, shkronjat dhe fqinjët kërkojnë verifikim të mëtejshëm. Për një libër të plotë duhen kontrolluar edhe terminologjia historike, administrative e shkencore dhe natyrshmëria e fjalive. Ky draft nuk është botim i verifikuar i plotë.

Çfarë bën dhe çfarë nuk vërteton AI-ja

AI-ja ndan kuptimet e fragmentit, kërkon prova në burime, propozon ose pezullon formulime dhe shënon pasiguritë. Një lemë ose rregull i dëshmuar nuk vërteton automatikisht një fjali të re. Kontrolli teknik vërteton ruajtjen e tekstit dhe paraqitjen; nuk zëvendëson kontrollin amtar të gjuhës. Nuk është përdorur rishikim amtar apo rishikim me pagesë.

Referencat e lexueshme dhe lidhjet gjenden në faqen 4. Burimet u konsultuan; librat modernë referues nuk përfshihen dhe nuk rishpërndahen me këtë pilot.